

Moderaternas ideologiska grundsyn

En uppföljning av debatten under det sena 1900-talet

Martin Lindström

Abstract

Aims Three doctoral theses by Aronson (1990), Hylén (1991) and Ljunggren (1992) drew different conclusions regarding the ideological development of the Swedish Conservative (Moderate) party during the 20th century until the 1980s. This study investigates the party programs from 1904 to 2011/2013 with regard to the party's most fundamental perception of reality in terms of a collectivistic versus individualistic view of society and a pessimistic versus optimistic view of man. *Results* Two important leaps on the pathway from an initially clearly conservative collectivistic and pessimistic towards a liberal individualistic and optimistic standpoint were observed. The two leaps occurred in the programs of 1969 and 2011/2013. The 2011/2013 program is exclusively liberal in this basic sense. *Conclusions* This study strengthens Hylén's conclusion in 1991 that the party had moved in a liberal direction over a long time period already in the 1980s, and suggests that this process continued after Hylén defended his thesis.

Debatten om Moderaternas ideologi under det sena 1900-talet

Moderaterna anger i sitt idéprogram från 2011 att partiet är förankrat i en lång idétradition inspirerad av liberalism och konservatism (Idéprogram 2011/2013). Frågan om liberalism och konservatism i Moderaternas ideologi har under flera decennier återkommit i samhällsdebatten. Partiets egna företrädare, politiska motståndare, statsvetare, andra samhällsvetare, näringslivsföreträdare och journalister har tidvis flitigt dryftat sina synpunkter om detta ämne. Debatten om Moderaternas ideologiska hemvist fick från början ett stort genomslag i

Martin Lindström är professor i socialmedicin vid Socialmedicin och hälsopolitik, Institutionen för kliniska vetenskaper i Malmö, Lunds universitet och Centrum för Primärvårdsforskning (CPF), Region Skåne, Malmö.
E-mail: martin.lindstrom@med.lu.se

samband med partiets arbete med att ta fram det partiprogram som antogs 1984. Fredrik Braconier, Svenska Dagbladets redaktör för debattsidan brännpunkt, ställde frågan om den ökade betoningen av individens frihet, marknads-ekonomiska lösningar och begränsningar i statens roll och åtaganden innebar en tydlig positionsförskjutning bort från konservatismen i riktning mot liberalismen. Braconier menade att en sådan ideologisk linje ofta slarvigt kommit att betecknas som ”konservativ”, men i själva verket är helt i linje med den klassiska liberalismen och i direkt motsatsställning till konservatismen:

I den allmänna debatten betecknas inte sällan sådana idéer som konservativa. I ett idéhistoriskt perspektiv är emellertid detta helt felaktigt. De tankar som programförslaget domineras av och som moderaterna i sin politiska verksamhet poängterar är den klassiska liberalismens paroller. Konservatismen uppstod en gång som en reaktion mot dessa liberala läror.

Medan den klassiska liberalismen predikade individualism, rationalism och tron på människans förnuft var konservatismen kollektivistisk och skeptisk till individuella utsvävningar. Utifrån dessa grundstenar byggdes sedan två mycket olika samhällsmodeller upp (Braconier 1984: 7-8).

I den efterföljande debatten som varade på Svenska Dagbladets brännpunkt-sida från oktober 1983 till och med januari 1984 deltog ett betydande antal akademiker, journalister, författare och riksdagsmän, liksom Högerpartiets tidigare (1961-1965) ordförande professor Gunnar Heckscher, Moderata Samlingspartiets tidigare (1970-1981) ordförande Gösta Bohman och Moderaternas senare (1986-1999) ordförande Carl Bildt. Den bitvis livliga debatten på brännpunkt-sidan blottlade olika och i en del fall diametralt motsatta tolkningar av partiets ideologiska utveckling. Enligt den ena ståndpunkten innebar förslaget till nytt partiprogram en tydlig förändring bort från konservatismen till liberalismen. Enligt den andra innebar förslaget ingen sådan förändring.

Debatten inspirerade till flera statsvetenskapliga doktorsavhandlingar som publicerades och försvarades i början av 1990-talet. Även författarna till dessa akademiska avhandlingar drog helt olika slutsatser om Moderaternas ideologiska utveckling. Torbjörn Aronson konkluderar i ”Konservatism och demokrati. En rekonstruktion av fem svenska högerledares styrelsedoktriner” (1990) att partiets ideologi förblev i huvudsak oförändrat konservativ från de tidiga högerledarna Ernst Trygger (ledare för förstakammarhögern 1913-1933 och statsminister 1923-1924) och Arvid Lindman (ledare för andrakammarhögern 1912-1935, ordförande i partiets riksorganisation Allmänna Valmansförbundet 1913-1935 samt statsminister 1906-1911 och 1928-1930) till och med Gösta Bohman (partiledare 1970-1981). Avhandlingen är en studie av de styrelsedoktriner

som formulerats i skrift av Ernst Trygger, Arvid Lindman, Gösta Bagge (1935-1944), Gunnar Heckscher och Gösta Bohman, de enda fem av partiets ledare som vid tiden för avhandlingen formulerat sådana doktriner. I "Folkhemska-pitalismen" (1992) drar Stig-Björn Ljunggren i huvudsak samma slutsats som Aronson baserat på vad ledande företrädare för partiet formulerat i partiprogram, tidskrifter, dagstidningar, broschyrer och böcker under perioden 1940-1991 (Ljunggren 1992: 28). I "Fosterlandet främst?" (1991) drar emellertid Jan Hylén den motsatta slutsatsen att partiets ideologi förändrats i grunden under perioden 1904-1985 från en kollektivistisk konservatism med en i huvudsak pessimistisk människosyn till en individualistisk liberal samhällssyn med en betydligt mera optimistisk människosyn. Hyléns avhandling har det bredaste empiriska underlaget eftersom Hylén studerade både ledande företrädares offentliga tal, partiprogram, valmaterial och partiets ställningstaganden i konkreta politiska frågor och debatter i riksdagsarbetet.

I en översiktsartikel i *Statsvetenskaplig tidskrift* om de tre avhandlingarna konkluderade jag (2000) att Hyléns slutsats var bäst underbyggd vad gäller såväl teoretisk begreppsapparat, empiriskt underlag som studerad tidsperiod. För det första använder Hylén en flerdimensionell modell med fyra parametrar eller dimensioner som var och en särskiljer konservativa ståndpunkter från liberala. Dessa parametrar/dimensioner innefattar 1) en pessimistisk kontra optimistisk syn på människan, 2) en kollektivistisk kontra individualistisk syn på samhället, 3) ekonomisk kollektivism kontra ekonomisk individualism samt 4) en kollektivistisk kontra individualistisk syn på etiska frågeställningar. De båda första parametrarna/dimensionerna anger olika syn på verkligheten, partiets ideologiska grundsyn, medan de båda senare anger olika syn på hur samhället bör vara inrättat och organiserat (Hylén 1991: 9-10). Ljunggren avvisar i motsats till Hylén ansatsen att studera konservatism och liberalism som varandras motsatser i olika dimensioner. Istället definierar Ljunggren en trikotomi bestående av liberalkonservatism, socialkonservatism och kulturkonservatism som han menar haft olika betydelse och tyngd inom partiet vid olika tidpunkter. Aronson utgår visserligen från en tydlig begreppsapparat, ursprungligen utvecklad av Lennart Lundquist (1982), som innefattar en basal ideologisk nivå och en operationell nivå. Den basala nivån omfattar konservatismens grundläggande syn på verkligheten: den kosmologiska förankringen i den judiska-kristna religiösa traditionen, naturliga kollektiv och institutioner som familjen och kyrkan, synen på samhällets hierarkier och ojämlikhet och jämlikhet samt försvaret av den privata äganderätten (Aronson 1990: 37-40). Den operationella nivån innefattar frågorna vilka konstitutionella förutsättningar som behövs för att ett samhällsstyre ska fungera tillfredsställande, vad som är målet, och vilket innehåll de politiska besluten får enligt de grundläggande konstitutionella förutsättningarna (Aronson 1990: 40-43). Problemet med Aronsons definitioner är att han särskiljer konservatismen från den religiösa traditionen genom att understryka

att det även finns en sekulariserad variant av konservatismen som existerar parallellt med den som baseras på religiösa traditioner. I en något senare bok kontrasterar Aronson den religiösa lutheranen Gösta Bagge med senare högerledare genom att skriva "Den svenska högern har sekulariserats snarare än liberaliserats under efterkrigstiden" (Aronson 1993: 9). Jag (2000) konkluderade för det första att frågan om ideologisk förändring från konservatism till liberalism bara kan besvaras om de båda ideologierna tydligt definieras och särskiljes. För det andra studerar Hylén det bredaste empiriska underlaget i form av partiprogram, valbroschyrer, offentliga tal och agerande i konkreta sakfrågor riksdagen, medan Ljunggren studerar vad partiet och dess företrädare skrivit i partiprogram, tidskrifter, dagstidningar, broschyrer och böcker. Aronsons avhandling är ytterligare begränsad till ett studium av fem partiledares offentligt uttalade styrelsedoktriner. För det tredje omfattar Hyléns avhandling den längsta tidsperioden 1904-1985, Aronsons en något kortare tidsperiod 1906-1981 (som maximalt sträcker sig från början av Lindmans första ministär till Gösta Bohmans avgång som partiledare) och Ljunggrens den kortaste tidsperioden 1940-1991. Förutsättningen för att upptäcka förändringar och att se sammanhang är störst om man använder en längre tidslinje (Lindström 2000: 340).

Begreppet ideologi, dess relation till konservatismen och konservatismens dilemma

Begreppet ideologi har existerat i drygt 200 år. Upphovsmannen anses vara fransmannen Destutt de Tracy som i slutet av 1700-talet ville införa ämnet ideologi som ett vetenskapligt studium av idéer i syfte att rationellt och vetenskapligt förstå de idébaserade grunderna för att uppnå ett jämlikt samhälle. De Tracy var inspirerad av samma franska upplysningsfilosofi som också inspirerade revolutionärerna under den franska revolutionen. Begreppet ideologi fick emellertid redan vid denna tid också tidigt en annan och delvis pejorativ innebörd av de idéer och argument som olika grupper i samhället använde för att hävda sina egna intressen (McClellan 1986: 5-6). Begreppet konservatism började användas i Frankrike efter Napoleonkrigen i samband med Wienkongressen för att beteckna motståndarna till den franska revolutionen. I Storbritannien började ordet konservatism användas med liknande betydelse på 1830-talet i samband med den stora parlamentsreformen 1832 (Kirk 1982: XIII; Nisbet 1986: 1). Den första i modern mening liberala filosofen var John Locke (1632-1704), men under hela 1700-talet behöll begreppet "liberal" betydelsen frihetlig och frihetlighet i meningen human, generös och öppen (öppet sinne). Det var först 1812 som liberal och liberalism för första gången kom att beteckna ett politiskt parti med en tydlig ideologisk och politisk viljeinriktning, nämligen det spanska partiet Liberales (Gray 1986: IX). Uppkomsten av begreppet ideologi och ideologier som konservatismen och liberalismen har

således ett tydligt samband med den franska revolutionen och dess efterförlopp. Revolutionen var riktad mot samhällets auktoriteter, inte minst den franska upplysningens kritik av kyrkan och den traditionella kristna tron, och revolutionen gav i sin tur upphov till att en motreaktion organiserades.

Begreppet ideologi har definierats något olika av olika författare, men det finns några viktiga utmärkande drag som är gemensamma för ideologibegreppets grundidé hos ett antal författare. För det första försöker politiska ideologier i sitt språk anknyta till den moderna vetenskapliga och förnuftsbaseade traditionen i västerlandet. För det andra är politiska ideologier fokuserade på inomvärldsliga förhållanden i motsats till det andliga och metafysiska inslaget i förkunnelsen hos traditionella religioner. I de stora religionerna finns ett inslag av det hierarkiska förhållandet mellan Gud och människan, en andlig och hierarkisk dimension som saknas i de moderna politiska ideologierna. För det tredje är ideologier också handlingsinriktade. Deras mål är att använda vetenskap och förnuftsbaseerat tänkande för att förändra den materiella verkligheten och de faktiska maktförhållandena i samhället. Ideologierna innehåller därför ett inslag av ständig förändringsvilja, en dynamism, i motsats till de jämförelsevis statiska dogmerna hos traditionella religioner och det traditionella, förrevolutionära samhället (Habermas 1970: 99; McClellan 1986: 2-6; Boudon 1989: 20-22). De moderna ideologierna kan ses som en konsekvens av den franska revolutionens revolt mot en äldre religiös, andlig, metafysisk, hierarkisk och jämförelsevis statisk samhällsordning. De politiska ideologier som strävar efter inomvärldslig sekularism, modernism och rationalism har ofta ställts inför en motreaktion och denna har ofta haft religiösa förtecken. I vår egen tid är till exempel islamism och protestantisk fundamentalism exempel på politiska ideologier som har tydliga religiösa förtecken och som är helt eller delvis motståndare till det sekulära samhället. Politiska ideologier kan således också i praktiken vara motståndare till föreställningen att främst vetenskap och förnuft ska styra samhället (den första punkten ovan), ha starka religiösa och andliga inslag (den andra punkten) samt vara motståndare till handling och/eller förändring (den tredje punkten). Den definition av begreppet ideologi som givits här av Jürgen Habermas och flera andra författare bör därför ses som en definition av ideologier som tankefigur för brottet med en äldre tids politiska ordning och tänkande. Den moderna statsvetenskapliga definitionen av ideologi innefattar istället både denna tankefigur och alla andra idéer om den institutionella eller kulturella ordningen i samhället:

In this sense, and in my definition of terms, all social and political communication, thought and language will be termed “ideological”, so far as it is (directly or indirectly) related to the institutional or cultural configuration of society; which very much of social and political communication is (Lindberg 2018: 318).

Det specifika ideologiska innehållet i kommunikation, tankar och språk som ska studeras statsvetenskapligt bör, trots denna mycket generella definition, tolkas med hänsynstagande till sin specifika historiska, sociala och politiska kontext (Lindberg 2018: 324).

Den starkt tongivande amerikanske politiske teoretikern och författaren Russell Kirk, som företrädde en traditionalistisk konservatism, gav i sin inflytelserika bok ”The Conservative Mind” (1986, ursprungligen utgiven 1953) sin syn på huvuddragen i konservatismen. Konservatismen vill i varierande utsträckning försvara en transcendent moralisk ordning som bygger på den traditionella religionen som i västerlandet huvudsakligen är kristendomen. För det andra försvarar konservatismen den sociala kontinuiteten och avvisar snabba och radikala samhällsförändringar. För det tredje hävdar konservatismen att förfäderna, tidigare generationer, nedlagt en visdom i samhällets bestående institutioner. För det fjärde manar konservatismen till försiktighet och långsiktighet. När politiska beslut fattas bör långsiktiga konsekvenser och inte bara tillfällig och kortsiktig popularitet vägas in i besluten. För det femte bejakar konservatismen en mångfald av traditioner och samhällsinstitutioner i klar motsatsställning till den tilltagande uniformiteten och egalitarismen i radikala system som kräver likformighet och en ständigt tilltagande övervakning för att tillse att de egalitära principerna efterlevs. För det sjätte har konservatismen jämfört med andra ideologier en förhållandevis pessimistisk människosyn. Eftersom den mänskliga naturen har tydliga svagheter går det inte heller att upprätta något perfekt, ideologiskt renodlat idealsamhälle i den materiella verkligheten (Kirk 1982: XV-XVIII). Det transcendent, andliga och hierarkiska i konservatismen i den första punkten innebär inte bara att konservatismen bejakar att verkligheten har en metafysisk dimension baserad i den traditionella religionen och dess kulturella yttringar. Enligt den vid tiden för franska revolutionen mest tongivande konservative författaren Edmund Burke (1729-1797) finns kyrkan och de övriga traditionella institutionerna samt de moraliska principer som dessa upprätthåller till för att skydda redan döda och ännu ofödda generationer mot de just nu levande generationernas egenintresse, mänskliga brister, egoism och benägenhet att begå onda handlingar som inte är långsiktigt hållbara (Scruton 1991: 39; Dooley 2009: 127).

Huvuddragen i konservatismen ger den en särställning bland de politiska ideologierna. En jämförelse av de ovan givna definitionerna av ideologi respektive konservatism tydliggör denna särställning. För det första avvisar den klassiska konservatismen föreställningen att vetenskapen och det mänskliga förnuftet skulle vara en tillräcklig bas för att styra samhället. För det andra avvisar konservatismen de moderna ideologiernas grundläggande tro på att det skulle gå att skapa ett perfekt inomvärldsligt samhälle eftersom konservatismen bejakar en transcendent och hierarkisk ordning som inrymmer relationen mellan Gud och människan. För det tredje är konservatismen också motståndare till

den ständiga förändringsvilja, dynamismen, hos de moderna ideologierna med syfte att upprätta perfekta inomvärldsliga samhällen. Den ursprungliga konservativa motreaktionen blir en ideologi därför att upplysningen, den franska revolutionen, sekulariseringen, och tron på den moderna vetenskapen och tekniken utmanar den visdom som de konservativa anser finns nedlagd i det förrevolutionära, traditionella samhällets institutioner. Samtidigt börjar konservatismen förändras när den tvingas upprätta sitt motstånd mot moderna politiska ideologier som liberalism och socialism. I det moderna politiska spelet måste konservatismen ständigt anpassa sin grundläggande hållning, sitt ställningstagande i politiska sakfrågor, sin retorik och sin framtoning. De konservativa måste framför allt anpassa sig till ett ideologiskt spel där debatten hänvisar till det mänskliga förnuftet och vetenskapsbaserade argument, där debatten avser inomvärldsliga samhällsförhållanden och där debatten fokuserar på en ständig förändringsvilja i olika ideologiska rörelseriktningar. Detta är konservatismens dilemma. Genom detta politiska spel förändras ofta de konservativa politiska rörelserna och partierna i riktning från en pessimistisk människosyn och en kollektivistisk samhällssyn, i vilken begreppet "kollektiv" innefattar även redan döda och ännu ofödda generationer, i riktning mot en mera optimistisk människosyn och en mera individualistisk samhällssyn. Konservativa rörelser och partier blir därför ofta samtidigt mera liberala och mera sekulariserade, där liberaliseringen och sekulariseringen är två konsekvenser av samma händelseförlopp som är svåra eller omöjliga att separera (Lindström 1997: 173; Lindström 2000: 340).

Det inom Moderaterna fortfarande populära begreppet "liberalkonservativ" blir begripligt i detta perspektiv av små, ibland synbart omärkliga steg i denna process. Betydande inslag av klassisk konservatism kommer att finnas kvar i varierande utsträckning under lång tid i partiprogram, högtidstal och även konkreta politiska ställningstaganden samtidigt som rörelsen i modern ideologisk och liberal riktning fortgår. I själva verket kan konturerna till denna process urskiljas redan hos de ursprungliga konservativa författarna som reagerade mot den franska revolutionen. Edmund Burke refererar i "Reflections on the Revolution in France" (1790) inte uttryckligen till den kristna religionen och dess dogmer utan till de nedärvda institutioner vars goda egenskaper och funktioner redan visat sin duglighet och livskraft, enligt Burke. Enligt Macpherson är detta det enda metafysiska draget i Burkes skrifter (Macpherson 1980: 39-40). Burke blev efter sin död en av de stora inspirationskällorna för utvecklingen av den moderna konservatismen i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet (Jones 2017: 163). Även mycket längre fram i tiden har Burke ofta utövat en påverkan på renodlade liberaler som till exempel den liberala nationalekonomen och nobelpristagaren Friedrich Hayek (1899-1992) (Hayek 1975: 55).

Joseph de Maistre ger däremot i "Considerations sur la France" (1797) uttryck för en reaktion på den franska revolutionen som är direkt förankrad

i den traditionella kristendomen och dess institutioner. Enligt de Maistre var revolutionen Guds straff för gudsföraktet i upplysningsfilosofin och för den gamla kungliga regimens (l’Ancien Régime) dekadens och bristande tro på sin egen auktoritet (Jamieson 1988: 107). Samhället har alltid funnits hävdar de Maistre i skarp polemik mot liberala kontraktsteoretiker, och förutsättningen för samhällets existens är religionen (Jamieson: 109). Både Burke och de Maistre var övertygade motståndare till den franska revolutionen, men de försvarade två mycket olika samhällen. I Burkes Storbritannien hade den ärorika revolutionen som stadfäste en konstitutionell monarki med begränsad kungamakt redan genomförts 1688–1689. Genom den ärorika revolutionen avsattes den katolske Jakob II (i Skottland Jakob VII) (1685–1688) som var den siste brittiske monark som försökte försvara den absoluta kungamakten mot parlamentet med hänvisning till monarkens av Gud givna makt att styra. Under 1700-talet utvecklades Storbritannien i kommersiell riktning och under slutet av 1700-talet inleddes den industriella revolutionen. I Frankrike fram till 1789 var kungamakten och den katolska kyrkan däremot fortfarande dominerande institutioner i samhället.

Burke och de Maistre kan grovt sägas representera två olika steg på konservatismens väg från det traditionella samhällets tydliga förankring i en högre metafysisk verklighet i den kristna tron med en kollektivistisk samhällssyn och en pessimistisk människosyn till en modern förnuftsbasead, sekulariserad, inomvärldslig och handlingsinriktad liberal ideologi. Hos de Maistre är den metafysiska och religiösa förankringen med en kollektivistisk samhällssyn och pessimistisk människosyn grundmurad. Hos Burke har det tydliga religiöst metafysiska inslaget ersatts av en tro på att det finns en kollektiv visdom nedlagd i kulturens och samhällsinstitutionernas långsamma utveckling över tid, vilket öppnar upp för en mera individualistisk samhällssyn och optimistisk människosyn förenlig med modern kommersialism och den industriella revolutionen. Även liberala ekonomer som Hayek har, som redan nämnts, av samma anledning kunnat hämta inspiration från Burke. Ett tredje stadium i liberaliseringsprocessen innebär att även denna tro på den i institutionerna nedlagda kollektiva visdomen över tid försvinner och slutligen ersätts av en helt liberal individualistisk samhällssyn och en optimistisk människosyn. Det är synnerligen relevant att studera de svenska Moderaternas ideologiska utveckling under en hundraårsperiod ur detta perspektiv, eftersom det offentliga Sverige nästan fram till det demokratiska genombrottet kring 1920 var influerat av en variant av metafysisk konservatism i form av boströmianismen, uppkallad efter filosofen Christopher Jacob Boström (1797–1866). Svenska kyrkan hade också en grundmurad ställning fram till mitten av 1900-talet eftersom i stort sett hela befolkningen var medlemmar och statskyrkan i enlighet med den lutherska tvåregementes-läran ännu var teologiskt förhållandevis självständig i förhållande till den politiska makten. Svante Nordin skriver: ”Få länder har i

modern tid upplevt ett så skarpt kontinuitetsbrott i sin intellektuella och filosofiska tradition som Sverige. Idealismen, hela den boströmianska bildnings-epoken ter sig oändligt avlägsen” (Nordin 1981: 207). Grundandet av den konservativa valmansorganisationen Allmänna Valmansförbundet 1904 ägde rum just i denna filosofiska, politiska, kulturella och religiösa miljö.

Innehållsanalys av politiska ideologier

Politiska idéer och ideologier kan analyseras ur olika perspektiv. Evert Vedung skiljer i sin idéanalytiska typologi som innefattar fyra grundtyper av idéanalys på beskrivande, giltighetsprövande (idékritiserande/ställningstagande), förklarande/funktionell och konstruerande idéanalys. Beskrivande idéanalys är ett mycket brett begrepp som både innefattar beskrivning och tolkning av till exempel dokument för att fastställa deras mening och innebörd. I den beskrivande idéanalysen ingår inte bara ett enkelt observerande. Ett idématerial kan bara förstås genom att forskaren också formulerar frågor och konstruerar sökscheman som utgör underlag för tolkningen av materialet. Forskaren måste således tillägna sig ett forskarspråk eller metaspråk för att kunna bearbeta idématerialets politiska innehåll (Vedung 2018: 201-202). I giltighetsprövande statsvetenskaplig idéanalys granskas bland annat idéernas intellektuella bärkraft, bärighet, innehållsliga redbarhet, sanningshalt, motsägelsefrihet och relevans (Vedung 2018: 212). Den förklarande/funktionella idéanalysen pekar både framåt och bakåt. Den utreder antingen konsekvenser av idéerna/ideologierna eller de faktorer som idéerna/ideologierna är effekter av (Vedung 2018: 225-226). I den konstruerande idéanalysen är forskaren själv skapande och uppbyggande, inte bara en kritisk och passiv åskådare (Vedung 2018: 227). Uppföljningen av det sena 1900-talets debatt i denna artikel kommer att bestå i en kort beskrivande analys av innehållet i Högerens och Moderaternas nio parti- och idéprogram från och med det program som antogs vid Allmänna Valmansförbundets grundande 1904, följt av det partiprogram som antogs 1919 i samband med det demokratiska genombrottet och genombrottet för den allmänna och lika rösträtten för män och kvinnor, 1934 års partiprogram, 1946 års partiprogram, 1956 års partiprogram, 1969 års partiprogram, 1978/1984 års idéprogram, 2001 års idéprogram och fram till och med det senaste idé- och partiprogrammet för de Nya Moderaterna 2011/2013. Den långa tiden av mer än ett hundra år i kombination med den historiska ansatsen i synen på ideologierna gör det möjligt att tydligare se förändringar som just kan antas ske långsamt över tid. Den beskrivande innehållsanalysen kommer att inriktas på det Jan Hylén anger som synen på verkligheten, den mest fundamentala ideologiska grundsynen, det vill säga en pessimistiskt kontra optimistisk människosyn samt en kollektivistisk kontra individualistisk samhällssyn (Hylén 1991: 9-10). En pessimistisk människosyn betraktar det mänskliga förnuftet som

svagt utvecklat och människan som mera benägen till egoism och onda handlingar baserade på drifter, impulser och missuppfattningar än altruism och goda handlingar. Samhället kan därför inte styras enligt stora handlingsplaner och teoretiska system. En optimistisk människosyn innebär motsatsen, det vill säga en starkare tilltro till det mänskliga förnuftet och människans förmåga att göra gott. I denna människosyn ingår föreställningen att människan i linje med upplysningsfilosofin är god och ofta även att människan föds god. I den optimistiska människosynen ingår även en misstro mot samhällets traditionella auktoriteter och en positiv inställning till nymodigheter. En kollektivistisk samhällssyn innebär att den sociala verkligheten och kulturen ses som en del av människans innersta natur. Människan själv har ett svagt förnuft, en benägenhet att missförstå samt drifter och begär, som samtliga innebär att människan bara kan bli en samhällsvarelse och en person genom de moraliska, kulturella och värderingsmässiga ramar som samhället tillhandahåller. Samhället är därför en lika konkret storhet som individen, enligt den kollektivistiska samhällssynen. Enligt den individualistiska samhällssynen ses samhället istället som en sammanslutning av individer för att nå individuella personliga mål. Denna samhällssyn anknyter ofta till liberala kontraktsteorier som ser samhället som ett kontrakt mellan fria individer (Hylén 1991: 10-11). Synen på kristendomens betydelse för den enskilda människan och för samhället kommer att analyseras. Liksom i Kirks definition av konservatismen har den betydelse för de punkter 2-6 i Kirks definition som följer av den första punkten om samhällets metafysiska och andliga förankring.

Det finns två skäl till avgränsningen pessimistisk-optimistisk människosyn och kollektivistisk-individualistisk samhällssyn. För det första är utrymmet i en artikel begränsat. För det andra finns det en stark anledning att förvänta att den ideologiska grundsynen, det vill säga den grundläggande synen på människan, samhället och verkligheten, också kommer att färga resten av partiprogrammen och partiets syn på den egna politiken. Naturligtvis finns det behov av analyser av större omfattning av partiet, resten av idé- och partiprogrammen samt de mera praktiskt inriktade handlingsprogrammen fram till 2010-talet, vilka borde bli föremål för fortsatt forskning i ett längre historiskt perspektiv.

De parti- och idéprogram som kommer att analyseras är nio program: 1904 års partiprogram, 1919 års partiprogram, 1934 års partiprogram, 1946 års partiprogram, 1956 års partiprogram, 1969 års partiprogram, 1978/1984 års idéprogram (den del som är idéprogram i 1984 års partiprogram antogs redan 1978), 2001 års idéprogram och 2011/2013 års idéprogram (den del som är idéprogram i 2013 års partiprogram antogs redan 2011). Dessa parti- och idéprogram har erhållits från Svensk Nationell Datatjänst vid Uppsala Universitet. Manifest inför enskilda riksdagsval liksom mera praktiskt inriktade handlingsprogram ingår inte i analysen.

Ideologisk grundsyn i nio moderata parti- och idéprogram under mer än 100 år

Allmänna Valmansförbundets första partiprogram från 1904 är mycket kort och omfattar knappt en halv sida. Detta första partiprogram handlar om att nya rörelser (ej specifikt namngivna) organiserat sig, och genom sin organisation är effektiva i sin "agitation" och sitt "förstörelsearbete". Även de som motsätter sig socialistiska och radikala strävanden måste därför organisera sig för att de stora samhällsfrågorna ska få en lösning "som främjar fosterlandets lugna utveckling". De frågor som togs upp innefattade således inte den grundläggande ideologiska människosynen och samhällssynen. Däremot finns den metafysiska synen på verkligheten och kristendomens betydelse för människan och samhället med i det likaledes korta (en sida) partiprogrammet år 1919:

12 Stärkande av hem och familj. Fostran till sedlig kraft.
Kristendomsundervisning i skolorna. Kyrkans bevarande.
Sveriges folk ett kristet folk (Partiprogram 1919).

Allmänna Valmansförbundets partiprogram uttrycker här en pessimistisk människosyn. Människan behöver inte bara hem och familj. Människan behöver också fostras till ett sedligt liv och beteende. Därför behövs kristendomsundervisningen i skolorna och kyrkan i samhället. Samhällssynen är också kollektivistisk i det att Svenska Kyrkan som gemensam grund ska bevaras och Sveriges folk förbli ett kristet folk.

Allmänna Valmansförbundets partiprogram från 1934 (också en sida) skiljer sig inte mycket från 1919 års program:

12 Ungdomens fostran till självansvar och sedlig kraft.
Kristendomsundervisning i skolorna. Kyrkans bevarande.
Sveriges folk ett kristet folk (Partiprogram 1934).

I första punkten i Högerns program från 1946 finns en inledande skarp kritik mot de totalitära politiska ideologierna:

Hedendomen i sin moderna gestalt har skapat förutsättningar för nazism, kommunism och med dem besläktade strömningar, för vilka människan är medel, och makt är rätt (Program 1946: 1).

Denna första punkt i handlingsprogrammet fortsätter med en förhoppning om en kristen pånyttfödelse för en gemensam andlig grundval i samhället:

En kristen pånyttfödelse kan återställa den gemensamma andliga grundvalen. Den öppna kamp mot kristendomen, som följt med krisens skärpning under det senaste årtiondet, har visat, att kristendomen även i våra dagar är en levande makt. Man kan bekämpa den, men man kan inte komma förbi den.

Den kristna synen på den enskilda människan står i motsats till en samhällsuppfattning, som vill göra individen till redskap för en oinskränkt statsmakt. Det kristna kärleksbudskapet manar till respekt för individen, till fred, samarbete och solidaritet (Program 1946: 1).

Högerpartiet gör här samtidigt klart att denna gemensamma kristna grundval ska stärka den enskilda människan och individen mot en oinskränkt statsmakt. Handlingsprogrammet 1946 innehåller således en första öppning mot en något mindre pessimistisk människosyn och en något mindre kollektivistisk samhällssyn.

Texten i handlingsprogrammets första punkt lämnar sedan även fortsättningsvis en antydning till öppning mot en mera optimistisk människosyn och individualistisk samhällssyn:

Kristendomen står över politiken; det berättigar oss dock inte att i samhällsarbetet skjuta dess krav åt sidan. Konservatismen framträder inte med anspråk på att vara annat än en politisk meningsriktning. Men den söker bygga på kristna värderingar, och den skulle svika sin uppgift, om den lämnade dessa utanför vid sin bedömning av samhällsfrågorna. Mot kulturradikalismen med dess förflackade människosyn och dess benägenhet att håna och riva ner utan att äga styrka och vilja att bygga någonting nytt står en på kristen grund vilande kulturkonservativ uppfattning.

1. Kyrkan och de frikyrkliga samfundet äro uttryck för vårt folks vilja att leva i ett kristet samhälle. Kyrkan ställning som statskyrka måste bevaras samtidigt som dess inre frihet upprätthålles.
2. Församlingarnas självstyrelse får inte kränkas.
3. Ungdomen ska genom kristendomsundervisningen i skolorna ges kunskap om vad kristendomen är och bjuder (Program 1946: 1).

I 1946 års program betonas fortfarande kristendomens och den kristna kulturens betydelse för hela samhället. Konservatismen som politisk rörelse behövs för att kämpa för dessa värden. Svenska kyrkan och dess självständighet måste bevaras och skyddas mot politiska beslut. Samtidigt är det folkets egen vilja att leva i ett kristet samhälle som betonas, liksom för första gången frikyrkorna, vilket kan tolkas som en liten öppning mot en individualistisk samhällssyn. Ungdomen ska genom undervisningen i kristendom ges kunskap om kristendomen och vad den bjuder. Ungdomen ska däremot inte längre fostras till att bli kristna för att genom denna fostran uppnå ett sedligt liv. Programmet från 1946 innehåller således även en liten öppning mot en optimistisk människosyn.

Det räcker med att ungdomarna får kunskap om vad kristendomen är och vad den bjuder för att de ska bli goda kristna.

Högerpartiets partiprogram från 1956 inleds med att förklara att partiet är grundat på konservatismens idé och vill lämna det som de nu levande generationerna ärvt till kommande släktled:

Högerpartiet är ett på konservatismens idé grundat framstegsparti. Dess åskådning bygger på ansvaret för vad vi ärvt och skall utveckla för att överlämna till kommande släktled (Partiprogram 1956: 1).

Partiprogrammet slår sedan med emfas fast kristendomens och den aktiva kristna trons betydelse för det svenska folket och det svenska samhället:

Högerpartiet slår fast, att Sveriges folk av ålder är ett *kristet folk* och att den kristna tron är en oumbärlig, uppehållande och renande kraft i samhället (Partiprogram 1956: 1).

Den inledande texten betonar också den nationella samhörigheten, och en stark statsmakt som kan upprätthålla lagarna och laglydnaden:

Högerpartiet vill bygga Sverige på den *nationella samhörighetens* grund. Det kräver en *demokratisk av klassintressen oberoende statsmakt* skickad att hävda lagsamhällets auktoritet och trygga envar vid fri utövning av medborgerliga rättigheter och lagligt näringsfång. Det ser i rättssäkerhet och *laglydnad* grundförutsättningarna för kultursamhällets fortbestånd och enskilt väl (Partiprogram 1956: 1).

Det förefaller som om 1956 års partiprogram efter öppningen mot en något mera optimistisk människosyn och en något mera individualistisk samhälls-syn i partiprogrammet 1946 i viss mån tagit ett steg tillbaka i konservativ pessimistisk och kollektivistisk riktning. Programmet betonar den nationella samhörighetens och statsmaktens betydelse, och samtidigt framhålls att folket som kollektiv är kristet och att den kristna tron är oumbärlig, uppehållande och renande som kraft i samhället. Syftet med denna artikel är emellertid inte att övertolka enskilda formuleringar utan att följa de stora linjerna över tid under mer än ett hundra år.

Det nya partiprogrammet från 1969, fastställt samma år som Högerpartiet bytte namn till Moderata Samlingspartiet, är det första partiprogrammet där den kristna trons och kristendomens ställning mycket tydligt försvagats. Därmed försvagas konservatismens förankring i en metafysisk dimension och uppfattning av verkligheten enligt den första punkten av Kirks definition av konservatismen. I de tre inledande punkterna i partiprogrammet fastslås:

Moderata Samlingspartiet ...

...vill i överensstämmelse med den konservativa idétraditionen arbeta för en samhällsutveckling som kan tillgodose de enskilda människornas önskemål och behov.

...omfattar den humanistiska grundsyn på människovärde, frihet och samhällsansvar som utbildats inom den västerländska kulturkretsen och vill i sin politik befästa och fördjupa de grundläggande demokratiska friheterna och mänskliga rättigheterna.

...ansluter sig till den kultursyn och de etiska normer för mänsklig samlevnad som bygger på kristendomen (Partiprogram 1969: 1).

Den konservativa idétraditionen nämns visserligen fortfarande, men den ses nu mera som en idétradition som arbetar för att tillgodose de enskilda människornas önskemål och behov, inte som en politisk rörelse som nödvändigtvis värnar den gemensamma kulturen, samhällets traditionella institutioner och tidigare och kommande generationers intressen. Betonandet av den humanistiska grundsynen på människovärde, frihet och samhällsansvar för att befästa och fördjupa de grundläggande demokratiska friheterna och mänskliga rättigheterna är anmärkningsvärd, och innebär ett starkt trendbrott mot det tidigare solida betonandet av kristendomens roll. Den sekulära humanismen har traditionellt varit motståndare till religiösa och metafysiska tolkningar av verkligheten, även om det inte är helt klart hur begreppet humanism ska tolkas i detta sammanhang. I motsvarande utsträckning har kristendomens roll i samhället tonats ned till att gälla den kultursyn och de etiska normer som har sina rötter i kristendomen. För den aktiva kristna tron och därmed den kristna metafysiken finns det däremot inte längre alls någon plats. I själva verket innebär 1969 års partiprogram ett stort brott med den konservatism med förankring i den kristna tron och den kristna metafysiken som tidigare partiprogram givit uttryck för. Konservatismens uppgift är att arbeta för att tillgodose enskilda människors önskemål och behov. Det omdöpta Moderata Samlingspartiet har i programmet tydligt distanserat sig från konservatismens metafysiska förankring i kristendomen och den kristna tron i riktning mot en sekulär humanism och en syn på kristendomen som grunden för en allmän kultursyn och etisk hållning. Omstöpningsen av Högerpartiet till Moderata Samlingspartiet innebär därför också att partiet tagit ett stort kliv i riktning mot att företräda en modern, sekulariserad politisk ideologi. Människosynen har förändrats i klart optimistisk riktning, framför allt genom betonandet av konservatismens nya uppgift att tillgodose enskilda människors önskemål och introduktionen av humanismen i partiprogrammet. Av samma skäl har partiprogrammet också tydligt rört sig i riktning mot en individualistisk samhällsyn.

År 1978 antog partistämman ett nytt partiprogram med idéprogram och handlingsprogram. Idéprogrammet från 1978 bevarades sedan oförändrat i det nya partiprogram som sedan antogs 1984. De förändringar som gjordes i partiprogrammet 1984 jämfört med 1978 avsåg endast handlingsprogrammet. Innehållet i idéprogrammets inledning från 1978/1984 har inte förändrats i någon nämnvärd utsträckning jämfört med inledningen i partiprogrammet från 1969:

Moderata Samlingspartiet vill forma samhället så att den enskilde medborgarens tillvaro präglas av frihet, oberoende och trygghet. Moderat politik är förankrad i konservativ ideologi och förenar med denna liberala idéer. Den sammanför ansvarsmedvetande och gemensamhetskänsla med frihetskrav och reformsträvan.

Partiets människosyn bygger på den etik och den tradition av humanism och medmänsklighet som grundas på kristendomen. Vår politik utgår från övertygelsen om att varje människa är unik och har ett eget värde. Denna uppfattning är fast rotad i den människosyn som präglat den västerländska civilisationen.

Moderata Samlingspartiets uppgift är att värna och vidareutveckla vårt öppna och fria samhälle (Idéprogram 1978/1984: 1).

I idéprogrammet från 1978 och 1984 är det den enskilde medborgarens frihet, oberoende och trygghet som betonas. Programmet nämner fortfarande den konservativa ideologin, men för första gången nämns begreppet "liberala idéer" uttryckligen i programmet. Kristendomen och humanismen vävs också samman. Partiets människosyn präglas av den etik och den humanism och medmänsklighet som har sin grund i kristendomen, enligt idéprogrammet. Den övergripande inledningen till idéprogrammet från både 1978 och 1984 kan i själva verket huvudsakligen ses som en omformulering av de inledande portalpunkterna i partiprogrammet från 1969. Begreppet "liberala idéer" har tillkommit, men idéprogrammets portal innebär ett stadfästande av den redan genomförda rörelse i riktning mot en mer optimistisk människosyn och individualistisk samhällssyn som antogs redan 1969.

I den inledande paragrafen "Samhällets rötter" ger det nya idéprogrammet 2001 uttryck för en liknande människosyn som den som förmedlats i partiprogrammet 1969 och den del av partiprogrammet som utgör idéprogram 1978 och 1984:

Ett samhälle utgörs av alla dess människor, deras ambitioner, erfarenheter, förhoppningar och drömmar. Det är allas samlade insatser som ger samhället dess sätta och karaktär.

Men ett samhälle utgörs också av dess traditioner, sin kultur och sin historia. Genom generationer formas här det som varken bör eller kan kullkastas av ombytlig och modenycker.

Kristendomen har en särställning i det svenska samhället i kraft av sin hävdvunna roll i vår kultur och vår historia. Vi ska värna om den etik och den tradition av humanism och medmänsklighet som i vårt land först och främst varit förbunden med kristendomen. I denna tradition är tanke-, tros- och yttrandefrihet en grundpelare.

Sverige ska vara öppet för nya impulser. Den humanistiska traditionens krav på tolerans, modernismens öppenhet för nya strömningar och demokratins påbud om allas lika rätt till inflytande över det gemensamma, ställer krav på att också andra religioner erkänns som en del av enskilda människors tänkande.

Mitt i den etniska och kulturella mångfalden är ändå Sverige just Sverige, med normer som binder folket samman. De utvecklas gradvis genom intryck och lärdomar. Genom denna process blir vårt land ett rikare samhälle (Idéprogram 2001: 15).

I 2001 års idéprogram är det den enskilda människan med sina förutsättningar som står i centrum. Samtidigt betonas att samhället också konstitueras av sina traditioner, sin kultur och sin historia. Det formas genom generationerna och får inte kullkastas av ombytlighet och modenycker. Dessa inledande formuleringar ligger mycket nära Edmund Burke och Friedrich Hayek samt den skärningspunkt mellan konservatism och liberalism som nämnts i inledningen. Kristendomen nämns som ursprung för den etik och den tradition av humanism och medmänsklighet som utgör partiets ideologiska grundsyn (troligen både människosyn och samhällssyn även om det inte nämns explicit). Betonandet av den humanistiska traditionens krav på tolerans, modernismens öppenhet för nya strömningar och allas lika rätt frammanar bilden av ett parti som tydligt vill befästa den förändring i riktning mot en optimistisk människosyn och individualistisk samhällssyn som genomfördes i partiprogrammet 1969, även om partiet också fastslår att samhället behöver gemensamma "normer", ett begrepp som nämns för första gången i den inledande portalparagrafen. Idéprogrammets inledning nämner också för första gången andra religioner än kristendomen.

I idéprogrammet från 2011 finns ett speciellt tredje avsnitt med rubriken "Vi har alltid varit på väg" som informerar om partiets ideologi och ideologiska rötter bakåt i tiden. Idéprogrammet fastställdes två år före fastställandet av det nya kompletta handlingsprogrammet år 2013 och ingår även som idéprogram i detta. Inledningsvis fastslår partiet:

När vi tar oss an samhällsproblem och strävar efter en bättre framtid gör vi det som en del av en lång idétradition inspirerad av liberalism och konservatism. Civilisationens och humanismens

framväxt följer inte en rak linje och motståndarna har genom historien argumenterat olika mot människans frigörelse (Idéprogram 2011/2013: 3).

Idéprogrammet hänvisar fortfarande till en lång idétradition inspirerad av liberalismen och konservatismen. I samma stycke har emellertid kristendomen helt försvunnit och ersatts av humanismen. Själva målet med civilisationen och humanismen är den enskilda människans frigörelse. Lite längre fram i samma tredje avsnitt listas partiets inspirationskällor:

Moderaternas idéutveckling hämtar kraft från många håll. Upplysningen, marknadsekonomin, globaliseringen, europa-tanken och välfärdsidén för att nämna några. Vi har också låtit oss inspireras av miljö- och människorättsrörelser världen över. Tillsammans har vårt idéarv format ett parti som alltid sökt svaren på sin tids frihetsutmaningar (Idéprogram 2011/2013: 3).

Idéprogrammet nämner att partiet hämtar kraft från upplysningen, marknadsekonomin, globaliseringen, europatanken och välfärdsidén samt miljö- och människorättsrörelser världen över. Kristendomen finns inte alls med. Kristendomen framhålls därmed nu inte ens som en allmän del av det svenska samhällets historia, kultur och etiska grundval på det sätt som partiet började göra i partiprogrammet 1969 när man övergav den aktiva kristna tron och det aktiva bejakandet av en levande metafysisk kollektiv aspekt av verkligheten och samhället i Högerpartiets partiprogram 1956. I själva verket går 2011 års idéprogram ytterligare ett steg längre när det beskriver partiets idétradition:

Det som utmärker Moderaternas idétradition är att anamma det nya och ha tilltro till en bättre framtid. Våra starkaste traditioner och värderingar kommer från upplysningstidens uppbrott mot överheter och dogmer och den starka tilltron till människan och dennes förnuft (Idéprogram 2011/2013: 3).

Moderaterna har nu gått hela vägen från en kollektivistisk konservativ samhällssyn till en individualistisk liberal samhällssyn genom att partiet 2011 vill anamma det nya som enligt partiet automatiskt ska leda till en bättre framtid. Idéprogrammet framhåller även att partiets starkaste traditioner och värderingar kommer från upplysningstidens uppbrott mot överheter och dogmer, vilket ytterligare understryker att partiet fullt ut anammat en liberal individualistisk samhällssyn samtidigt som påståendet är en tydlig historieförfalskning vad avser partiets egen verkliga idéhistoria. Den starka tilltron till människan och det mänskliga förnuftet innebär också ett steg fullt ut till en optimistisk människosyn.

De två stora stegen – en tydlig förändring i ideologisk grundsyn över tid

Allmänna Valmansförbundets första partiprogram från 1904 innehåller inga direkta uttryck för det nybildade rikspartiets ideologiska grundsyn i form av människosyn och samhällssyn. De följande partiprogrammen för Allmänna Valmansförbundet och Högerpartiet från och med 1919 till och med 1956 innehåller däremot en tydlig metafysisk förankring i den kristna tron som partiet uppfattade som utmärkande för det svenska folket som ett kollektiv, liksom den nationella samhörigheten. Samhällssynen var således tydligt kollektivistisk. Människosynen var också tydligt pessimistisk, eftersom katekes- och senare mera allmänt kristendomsundervisningen ansågs behövas för att säkra ungdomens sedlighet och moraliska fostran, liksom hela det svenska folkets moraliska resning. Namnbytet från Högerpartiet till Moderata Samlingspartiet år 1969 var inte bara ett utslag av symbolpolitik. Det åtföljdes också av en stor ideologisk förändring i det nya partiprogrammet. Konservatismens entydiga metafysiska förankring i en kristen tro som utmärkte folket som kollektiv ersattes av synen på kristendomen som en del av ett mera diffust kulturarv som skulle utgöra grunden för partiets kultursyn och etiska ställningstaganden. Dessutom tillkom den sekulära humanismen som en grund för de mänskliga fri- och rättigheterna. Konservatismens uppgift ses i 1969 års program som huvudsakligen inriktad på att försvara den enskilda människans frihet. Samhällssynen har i partiprogrammet 1969 blivit betydligt mera individualistisk och människosynen mera optimistisk. Samtidigt finns en gemensam kultursyn och ett gemensamt kulturellt arv att värna och föra över till nya generationer i viss mån kvar i programmet. Huvuddragen i denna ideologiska grundsyn finns sedan kvar i idé- och partiprogrammen 1978/1984 och 2001. De Nya Moderaterna har däremot genom idéprogrammet 2011/2013 tagit steget fullt ut och lämnat konservatismen med sin i grunden kollektivistiska samhällssyn och pessimistiska människosyn bakom sig. I idéprogrammet från 2011/2013 framträder Moderaternas ideologi för första gången som helt förankrad i det mänskliga förnuftet och vetenskapen, helt inriktad på inomvärldsliga förhållanden och med en handlingsinriktad liberal agenda. Samhällssynen är entydigt individualistisk och människosynen optimistisk. Med idéprogrammet från 2011/2013 stadfäster Moderaterna en i grunden liberal samhällssyn och människosyn.

Allmänna Valmansförbundets första partiprogram från 1904 är mycket kort och saknar explicita utsagor om grundläggande ideologisk människosyn och samhällssyn. Partiprogrammet från 1904 vill ”allvarligt motsätta sig socialistiska och radikala strävanden”, men anger inte tydligt den egna ideologiska positionen. Denna observation bör tolkas i sitt historiska sammanhang. Den politiska högern i Sverige bildade 1904 ett riksparti med en medlems- och kampanjorganisation, Allmänna Valmansförbundet (AVF), som en motreaktion mot att Socialdemokraterna (1889) och Liberalerna (1902) redan grundat sådana

organisationer som bedrivit framgångsrika kampanjer i de politiska valen. År 1904 hade dessa kampanjer fortfarande främst resulterat i ett ökat antal liberala, men i viss mån också socialdemokratiska, ledamöter i riksdagen, i synnerhet i riksdagens andra kammare. Initiativet att bilda AVF var en motreaktion mot socialdemokratiska och liberala ideologiska krafter som högern ville motarbeta. Högern såg sig sannolikt fortfarande mer som företrädare för det bestående samhället än som företrädare för en politisk ideologi (konservatismen) med uppgift att argumentera för vissa särintressen. Det är också välkänt att riksdagens företrädare under tvåkammar-systemets tidiga decennier i allmänhet inte ville ha riksdagspartier, det vill säga politiska partibildningar *inne* i riksdagen, eftersom riksdagsledamöterna ofta såg sig själva som företrädare för hela landet Sverige och inte som företrädare för särintressen. I motsats till dessa uttalade preferenser och strävanden bidrog tullstriden under 1880-talets senare del till att konservativa (tullvänner) och liberala (frihandelsvänner) partigrupper bildades i riksdagen (Lewin 2017: 78-79). I synnerhet de konservativa var motståndare till partibildningar såväl *inne* i riksdagen som *utanför* riksdagen. I nästa partiprogram från 1919 deklarerar Högern däremot tydligt sin ideologiska grundsyn både vad gäller människosyn och samhällssyn med utgångspunkt i den traditionella lutherska kristendomen och dess samhällssyn. Detta gör man efter mer än ett decennium av intensiv politisk och ideologisk kamp om bland annat rösträtten, försvaret och parlamentarismen. Ett kompletterande perspektiv är att Högern också på allvar insåg att det fanns ett hot mot kristendomens ställning och den hävdvunna kristna kulturen i samhället först när den liberala och socialdemokratiska koalitionsministären Edén-Branting (1917-1920) genomförde en stor skolreform 1919 som bland annat innebar att Luthers katekes avskaffades som lärobok i den svenska folkskolan (Wetterberg 2010: 91).

Konservatismens verklighetsuppfattning med förankring i en högre metafysisk verklighet och traditionell kristen tro (i Sverige och västvärlden), och dess påverkan på samhälls- och människosynen, är en central komponent i förståelsen av den långsiktiga ideologiska utvecklingen av konservativa partier och rörelser. I detta avseende har Moderaternas parti- och idéprogram under perioden 1904-2011/2013 inte utvecklats i små, nästan omärkliga steg. Istället uppvisar utvecklingen två stora hopp i tilltagande liberal riktning, ett 1969 och ett 2011. Det är intressant att notera att den stora offentliga debatten om Moderaternas ideologi i *Svenska Dagbladet* ägde rum i samband med förslaget till nytt partiprogram 1984, när en sådan offentlig debatt synbarligen hade varit mera befogad både 1969 och 2011. Kanske var Moderaterna så trängda i opinionen 1969 och konservatismen så impopulär i efterdyningarna av studentrevolten 1968 att få reagerade och debatten därför i stort sett uteblev? Kanske hade liberalismen i partiet år 2011 varit så framträdande under så lång tid att reaktionerna uteblev när partiet i sitt idéprogram satte ord på en ideologisk grundsyn som för De Nya Moderaterna redan var en realitet? Kanske var det

Moderaternas höga opinionssiffror och därmed den konkreta möjligheten att det vid denna tid skulle kunna bli ett systemskifte i riksdagsvalet 1985, som stimulerade debatten i *Svenska Dagbladet* 1983/1984 liksom de statsvetenskapliga avhandlingsarbeten som publicerades i början av 1990-talet? Marknadsekonomiska lösningar förefaller också ha fått ett större utrymme i det nya handlingsprogrammet 1984, det vill säga den ideologiska verklighetsuppfattning eller grundsyn som kom till uttryck i partiprogrammet 1969 fick ett större genomslag i synen på hur samhället ska vara organiserat med ökad ekonomisk och etisk individualism. Den ideologiska synen på hur samhället ska vara organiserat i dimensionerna ekonomisk kollektivism-individualism och etisk kollektivism-individualism ligger dock utanför analysen i denna artikel som bara studerar den grundläggande synen på verkligheten, partiets ideologiska grundsyn, i dimensionerna kollektivistisk-individualistisk samhällssyn och pessimistisk-optimistisk människosyn. Offentliga debatter om ideologisk förändring i politiska partiers program äger i vilket fall som helst inte alltid rum när de möjligen hade varit mest befogade.

Den bild av den fortsatta rörelsen i liberal riktning i idéprogrammet 2011 som framkommer i denna artikel var naturligtvis inte känd under det tidiga 1990-talet när Moderaternas ideologiska utveckling undersöktes i de tre statsvetenskapliga doktorsavhandlingarna av Torbjörn Aronson (1990), Jan Hylén (1991) och Stig-Björn Ljunggren (1992). Denna uppdatering med genomgång av idé- och partiprogrammen 2001 och 2011/2013 bekräftar den liberala rörelse i individualistisk och optimistisk riktning som Jan Hylén tyckte sig se under sin långa studieperiod 1904-1985. I själva verket ses det andra stora språnget 2011/2013 bort från något som liknar Burkes syn på betydelsen av traditioner, institutioner, kulturellt grundade föreställningar och deras historia samt att de inrymmer en nedärvd visdom som överförs mellan generationerna i detta idéprogram. Istället formuleras en i stort sett renodlad liberal samhällssyn och människosyn. Den rörelse i liberal riktning som Hylén observerade har fortsatt långt efter att han försvarade sin avhandling.

I den statsvetenskapliga debatten om Moderaternas ideologi finns det ofta en tendens att förväxla tillfälligt taktiserande, röstmaximerande och kompromissande med andra partier med den långsiktiga utvecklingen av den ideologiska grundsynen. Så menar till exempel Ekengren och Oscarsson (2015) att Moderaterna inte bara gjort en ideologisk resa sedan början av 1900-talet, utan också en ideologisk resa bort från en principfast liberalism sedan Carl Bildts regeringstid 1991-1994:

Under regeringstiden i början av 1990-talet då Carl Bildt var partiledare stod liberal principfasthet i sitt högsäte, men under Reinfeldts tid vid makten har pragmatism och en vandring mot mitten kunnat noteras (Ekengren och Oscarsson 2015: 160).

Under sin första mandatperiod i regeringsställning 2006–2010 lotsade Reinfeldt och partisekreteraren Per Schlingmann Moderaterna bort från den tydliga liberalismen och in mot mitten i det svenska partisystemet med en blandning av liberala och konservativa drag. Därefter tappade partiet kraft till ideologisk utveckling under alliansregeringens andra mandatperiod, enligt Ekengren och Oscarsson (Ekengren och Oscarsson 2015: 160). Ekengrens och Oscarssons tes att Moderaterna skulle ha förlorat kraft till ideologisk förändring under alliansregeringens andra mandatperiod 2010–2014 förefaller närmast obegriplig vid en genomläsning av partiets idéprogram från 2011 som sedan även antogs i det kompletta partiprogrammet 2013, eftersom idéprogrammet som antogs separat redan 2011 innebar det andra stora steget i riktning mot en ideologisk grundsyn baserad på en individualistisk samhällssyn och en optimistisk människosyn, sett över en tidsperiod av 100 år. Ekengren och Oscarsson förefaller förväxla handlingsförlamning vad avser ideologisk grundsyn och grundläggande ideologisk kompassriktning med en trött minoritetsregerings handlingsförlamning vad avser både praktiska idéer och handlingsutrymme till praktisk politik bortom den första mandatperiodens reformer av till exempel skattesystemet och rot-/rutavdragen.

Moderaterna förefaller ha slutgiltigt avlägsnat konservatismen från sin grundläggande ideologiska människo- och samhällssyn i partiprogrammet i just det läge, tidpunkten för 2011/2013 års idé- och partiprogram, då konservatismen syntes vara på väg att återkomma i svensk politik. I synnerhet Sverigedemokraterna, men i viss mån även Kristdemokraterna, har på senare år vunnit ökat stöd genom att bland annat ställa den kollektivistiska konservativa frågan vad som kan binda samman människor till ett samhälle, inte minst i ett samhälle med tydliga integrationsproblem. Frågan är emellertid inte längre lätt att besvara i ett sekulariserat och mångkulturellt samhälle, i vilket den evangelisk-lutherska varianten av kristendomen och dess kulturella yttringar är kraftigt försvagade och inte längre har en given särställning. Moderaterna har istället med sin liberala individualistiska samhällssyn och optimistiska människosyn fram till för några år sedan rört sig i liberal riktning i migrationspolitiken, men även på många andra områden som till exempel skolpolitiken. Denna fortsatta ideologiska rörelse i liberal riktning har under senare decennier dessutom konvergerat med Socialdemokraternas ideologiska ståndpunkt i dessa för väljarna viktiga frågor (Wennström 2019: 72). Moderaternas tvära omsvängning i migrations- och integrationsfrågor från och med hösten 2015 framstår därför som sakpolitiskt men framför allt ideologiskt inkonsekvent. Givet Moderaternas långsiktiga ideologiska utveckling i liberal riktning och det skikt av partipolitiskt och partiorganisatoriskt skolade politiker som dominerar i partiets nuvarande ledarskikt, förefaller konservatismens återkomst i partiets grundläggande ideologiska människosyn och samhällssyn dock som mindre sannolik åtminstone på kort och medellång sikt. Moderaterna är numera ett

politiskt parti med en liberal ideologisk grundsyn som har att förhålla sig till ett politiskt landskap i vilket framför allt liberala ekonomiska frågor får lämna plats till sakpolitiska områden som handlar om till exempel migration/integration, lag och ordning samt miljöfrågor. Det är ingen lätt uppgift detta högerliberala parti med konservativa rötter står inför.

Även politiska vänsterrörelser kan ha religiösa och till exempel kristna inslag. Den metafysiska förankringen i traditionell kristendom och kristen tro som fundamentalt inslag i den traditionella konservatismen inrymmer emellertid den traditionella teologins tro på en högre hierarkisk och transcendent verklighet samt fokuseringen på livet efter detta. I synnerhet den västerländska sekulariseringsprocessen har emellertid inneburit att även den kristna teologin förändrats i sin strävan att anpassa sig till samhällsförändringarna. Den liberala teologin har därmed blivit allt mer lik de moderna ofta i grunden förnuftsbetonade, inomvärldsliga och handlingsinriktade politiska ideologierna. Det är denna liberala teologi med sina inomvärldsliga reformsträvanden och sitt sociala rättvisetänkande som politiska vänsterrörelser i stort sett anammat i de fall de har religiösa och även kristna inslag (Lindbom 1986: 147). En sådan liberal teologi är i sin grunddefinition nästan väsensskild från den traditionella, hierarkiska, konservativa kristendomen och dess traditionella institutioner som utgör utgångspunkten för den klassiska konservatismen enligt Kirks definition.

En relevant fråga är också om det är möjligt att ett politiskt parti ideologiskt kan förändras i grunden utan att dess väljarkår också förändras i grunden. Aronson utesluter i sin avhandling redan a priori att Högerpartiets/Moderaternas ideologi skulle ha kunnat förändras i grunden eftersom partiets väljarkår över tid i stort sett förblivit den samma (Aronson, 1990: 12–13). De empiriska undersökningar som genomförts talar emellertid för att Aronson har fel. Sveriges befolkning har genomgått en kraftig sekularisering under de senaste drygt hundra åren, men sekulariseringen av Högerpartiets/Moderaternas väljarkår har varit ännu kraftigare än genomsnittet för totalbefolkningen. Enligt en undersökning genomförd 1955 röstade 51% av respondenterna som besökte gudstjänster i Svenska kyrkan fyra gånger eller flera per månad på Högerpartiet, medan motsvarande andel var 16% bland dem som besökte gudstjänster i Svenska kyrkan 1–3 gånger per månad och 11% i den övriga befolkningen som deltog i gudstjänst mindre än en gång per månad eller aldrig (Gustafsson, 1965: 335). Redan i 1980-talets väljarundersökningar var detta mönster helt utplånat (Holmberg & Gilljam, 1987: 206), och avsaknaden av positivt samband mellan röstning på Moderaterna och kyrkobesök har sedan dess kvarstått fram till och med 2010-talet (Oscarsson & Holmberg 2014: 136; Oscarsson & Holmberg, 2016: 124). Jag (2001) har också visat att Högerpartiets/Moderaternas geografiska förankring och styrkeområden i svenska andrakammarval och efter 1970 val till enkammarriksdagen i grunden förändrats under perioden 1921–1998. Partiets geografiska styrkefästen har under denna period utvecklats från

geografiska områden med starka statskyrkliga traditioner i Västerbottens och Norrbottens läns kustland och Tornedalen samt i stora delar av Götaland från norra Skåne och norrut till istället de traditionellt långt mera sekulariserade storstäderna och deras kranskommuner samt södra och mellersta Skåne och Mälardalen. Förändringen av partiets ideologiska grundsyn under drygt 100 år förefaller alltså ha en motsvarighet i en långsiktig och stark förändring av partiets väljarkår i riktning mot sekularisering och liberal individualism.

Konklusion

Både den massmediala och den statsvetenskapliga akademiska debatten om Moderaternas ideologiska utveckling i slutet av 1900-talet resulterade i motsatta slutsatser i frågan om partiet ideologiskt delvis rört sig från konservatismen till liberalismen eller om partiet fortfarande under 1980-talet huvudsakligen var ett oförändrat konservativt parti. I denna artikel undersöks partiets idé- och partiprogram 1904-2011/2013 vad avser grundläggande uppfattning om verkligheten, det vill säga grundläggande samhällssyn och människosyn. Utgångspunkten är att konservatismens kollektivistiska samhällssyn och pessimistiska människosyn är förankrad i föreställningen om att både samhället och människan behöver den traditionella religionen och dess förankring i en högre, transcendent, hierarkisk ordning. Det första partiprogrammet från 1904 innehåller inga direkta uttryck för det nybildade rikspartiets ideologiska grundsyn. Partiprogrammet från 1919 framstår däremot som ideologiskt tydligt efter 1910-talets intensiva politiska kamp om rösträtten, försvaret och parlamentarismen. Resultaten från perioden 1919-2011/2013 visar att stora förändringar i samhällssyn och människosyn ägde rum i två steg 1969 respektive 2011/2013. Båda förändringarna gick i riktning mot en liberal individualistisk samhällssyn och en optimistisk människosyn. År 1969 ledde förändringen till en starkare betoning av den fria individen och en mera diffus syn på en gemensam kulturell grund för samhället i den kristna kulturen och etiken samt i humanismen. År 2011/2013 ses för första gången en entydigt liberal individualistisk samhällssyn och optimistisk människosyn i idéprogrammet med entydigt stöd i upplysningsfilosofin och humanismen.

Referenser

- Aronson, Torbjörn, 1990. *Konservatism och demokrati. En rekonstruktion av fem svenska högerledares styrelsedoktriner*. Stockholm: Norstedts.
- Aronson, Torbjörn, 1993. *Gösta Bagges politiska tänkande. En studie i 1900-talets svenska konservatism*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Boudon, Raymond, 1989. *The Analysis of Ideology*. Cambridge: Polity Press.

- Braconier, Fredrik, 1984. "Förord", s 7-8 i Braconier, Fredrik (red.), *Är konservatismen död?* (Sammanställning av debattartiklar i Svenska Dagbladet Brännpunkt). Stockholm: Svenska Dagbladet.
- Burke, Edmund, 1969 (1790). *Reflections on the Revolution in France*. Harmondsworth, Middlesex & New York: Penguin Books.
- De Maistre, Joseph, 1994 (1797). *Considerations on France*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Dooley, Mark, 2009. *Roger Scruton. The Philosopher on Dover Beach*. London, New York: Continuum.
- Ekengren, Ann-Marie, Oscarsson, Henrik, 2015. "Ett liv efter Nya Moderaterna?", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 117, s 153-168.
- Gray, John, 1986. *Liberalism*. Stony Stratford: Open University Press.
- Gustafsson, Berndt, 1965. "Det religiösa livet", s 313-347 i Dahlström, Edmund (red.), *Svensk samhällsstruktur i sociologisk belysning*. Stockholm: Gidlunds.
- Habermas, Jürgen, 1970. *Towards a Rational Society*. London: Heineman.
- Hayek, Friedrich A., 1975. "The principles of a liberal social order", s 55-75 i de Crespigny, Anthony och Cronin, Jeremy (red.), *Ideologies of Politics*. London: Oxford University Press.
- Holmberg, Sören & Gilljam, Mikael, 1987. *Väljare och val i Sverige*. Stockholm: Bonniers.
- Hylén, Jan, 1991. *Fosterlandet främst? Konservatism och liberalism inom Högerpartiet 1904-1985*. Stockholm: Norstedts Juridikförlag.
- Jamieson, John, 1988. "de Maistre", s 105-121, i Scruton, Roger (red), *Essays from the Salisbury Review*. London & Lexington: The Claridge Press.
- Jones, Emily, 2017. *Edmund Burke and the invention of modern conservatism, 1830-1914*. Oxford: Oxford University Press.
- Kirk, Russell, 1982. *The Portable Conservative Reader*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Lewin, Leif, 2017. *Ideologi och strategi. Svensk politik under 130 år*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Lindberg, Mats, 2018. "The VDP-triad in ideational analysis. Toward a general theory of ideological thought-content in social and political communication, debate, thought and language- beyond the concepts 'ideology', 'culture', 'belief-system', 'discourse' and 'policy' (part I)", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 120 (2), s. 277-359.
- Lindbom, Tage, 1986. *Bortom teologin*. Borås: Norma Bokförlag.
- Lindström, Martin, 1997. "Tage Lindbom och konservatismen", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 100, s. 145-175.
- Lindström, Martin, 2000. "The ideology of the Swedish conservative (moderate) party: An interpretation of the political science debate of the early 1990s", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 103, s. 329-343.
- Lindström, Martin, 2001. "Conservative voting and the Church: The religious dimension in the electoral geography of the conservative party in Sweden 1921-1998", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 104, s. 305-328.
- Ljunggren, Stig-Björn, 1992. *Folkhemskapitalismen. Högerens programutveckling under efterkrigstiden*. Stockholm: Tiden.
- Lundquist, Lennart, 1982. *The Party and the Masses: An Interorganizational Analysis of Lenin's Model for the Bolshevik Movement*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

- Macpherson, Crawford Brough, 1980. *Burke*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- McClellan, David, 1986. *Ideology*. Stony Stratford: Open University Press.
- Nisbet, Robert, 1986. *Conservatism*. Oxford: Oxford University Press.
- Nordin, Svante, 1981. *Den boströmska skolan och den svenska idealismens fall*. Lund: Bokförlaget Doxa AB.
- Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören, 2014. *Nya svenska väljare*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören, 2016. *Svenska väljare*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Scruton, Roger, 1991. *Conservative Texts: An anthology*. London: MacMillan.
- Vedung, Evert, 2018. "Fyra typer av statsvetenskaplig idéanalys", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 120, s. 197-235.
- Wennström, Johan, 2019. *Interpreting Policy Convergence between the Left and the Right. Essays on Education and Immigration* (Dissertation). Linköping: Linköping University.
- Wetterberg, Gunnar, 2010. *Edén. Sveriges statsministrar under 100 år*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

PARTI- OCH IDÉPROGRAM

- Partiprogram. Allmänna Valmansförbundet, 1904.
- Partiprogram antaget på Allmänna Valmansförbundets stämma den 2 december 1919.
- Partiprogram antaget på Allmänna Valmansförbundets riksstämma den 29 maj 1934.
- Högerns program. Högern vill... Antaget på Högerns Representantskap den 28 maj 1946.
- Högerpartiets principprogram. Fastställt på Högerpartiets riksstämma den 4 juni 1956.
- Principprogram. Moderata Samlingspartiet. Antaget på Moderata Samlingspartiets partistämma och partiråd i november och december 1969.
- Moderata Samlingspartiets idéprogram. Antaget vid Moderata Samlingspartiets partistämma 1978.
- Moderata Samlingspartiets idéprogram. Idéprogrammet från 1978 åter antaget vid Moderata Samlingspartiets partistämma 1984.
- Idéprogram. På tröskeln till mänsklighetens bästa tid. Antaget 2001.
- Idéprogram. Ansvar för hela Sverige. Antaget på Moderaternas partistämma 2011 och arbetsstämma 2013.